

Ірина БОЙЦУН

ПОЕМА “СОН” (“У ВСЯКОГО СВОЯ ДОЛЯ”) ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА “ЕНЕЇДА” ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО: ІНВАРІАНТИ СВІТОБУДОВИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).

Бойцун І. Поема «Сон» («У всякого своя доля») Тараса Шевченка та «Енеїда» Івана Котляревського: інваріанти світобудови; 7 стор.; кількість бібліографічних джерел – 8; мова – українська.

Анотація. У статті аналіз композиції поем “Енеїда” Івана Котляревського та “Сон” (“У всякого своя доля”) Тараса Шевченка засвідчив її тривимірну структуру, зумовлену народною космогонією. На семантично-символічному рівнях спостерігаються відмінності через ідеологічне спрямування поем.

Ключові слова: космогонія, композиція, герой-трикстер, символ.

Поеми “Енеїда” Івана Котляревського та “Сон” (“У всякого своя доля”) Тараса Шевченка належать до знакових творів української літератури, що зумовлено особливістю їхнього художнього світу. У дослідженні спираємося на судження польської вченої Катажини Роснер: “Художній світ є символічною презентаційною структурою, яка принаймні може бути гомологічною до якоїсь сфери чи аспекту нехудожньої дійсності” [5, с. 177]. Відповідно Іван Котляревський і Тарас Шевченко в названих поемах створили умовний художній світ, де не просто репрезентували власне бачення реальності, а й представили космогонічні вірування українського народу.

У вітчизняному й діаспорному літературознавстві наявний вагомий масив праць, присвячених дослідженню часопросторових, сюжетно-композиційних, образних, символічно-семантичних рівнів поем “Енеїда” Івана Котляревського та “Сон” (“У всякого своя доля”) Тараса Шевченка. Подали різноаспектну інтерпретацію названих творів як класики літературознавства Микола Костомаров, Іван Франко, Сергій Єфремов, так і сучасні вчені Григорій Грабович, Валерій Шевчук, Оксана Забужко, Григорій Клочек та інші. Однак у літературознавчих студіях не приділялася належна увага композиції поем “Енеїда” Івана Котляревського та “Сон” (“У всякого своя доля”) Тараса Шевченка в порівняльно-типологічному аспектах.

Метою цієї розвідки є встановити ключовий принцип композиції поем “Енеїда” Івана Котляревського та “Сон” (“У всякого своя доля”) Тараса Шевченка, спираючись на космогонічні уявлення українського народу; окреслити символічні доміанти художнього світу зазначених творів.

У творах Івана Котляревського й Тараса Шевченка дослідники відзначають наявність задованих образів-символів, що зумовлено, з одного боку, приналежністю першого до масонів, а з іншого – романтичною спрямованістю творів Кобзаря.

І Котляревський, і Шевченко перебували в опозиції до влади й апіорі поставили за мету її дискредитувати.

Художній світ поем побудований відповідно до космогонічних вірувань українців. При цьому базовими є архетипні й біблійні символи. У поемах “Енеїда” Івана Котляревського та “Сон” (“У всякого своя доля”) Тараса Шевченка простежується антитеза влада – люди, життя – смерть, добро – зло, Рай – пекло тощо. Проте основоположною в композиції поем є тричленна структура Всесвіту, подана через частини Світового дерева: “Узагальненим образом цілісної світобудови в міфопоетичній традиції різних народів є так зване “Світове дерево” (“Дерево життя”). Воно розміщене в певній сакральній точці, котра визначається як центр світобудови. Це “дерево” поділяється на три частини: коріння його – нижній, підземний світ, стовбур – земний світ, крона, верховіття – небесний світ” [6, с. 14]. Світове дерево як центр Всесвіту, вісь описане в поемі “Енеїда” Івана Котляревського: “В лісу великому, густому, // Непроходимому, пустому // Якеєсь дерево росте; // На нім кисллиці не простіі // Ростуть – як жар, всі золотіі, // І деревце те не товсте” [3, с. 78]. Письменник використав народні перекази під час роботи над твором, саме цим пояснюється подібність опису Світового дерева в розвідці митрополита Іларіона: “Багато переказів про мітичне дерево. Воно росте на верху небесної нави, в царстві богів, а вітями сягає долу. По цьому дереву бігає з землі на Небо білка й приносить богам звістки з землі. На ньому ростуть золоті яблука, а з листя капає запашна роса, а з коріння б’ють джерела золоте та срібне” [2, с. 56-57].

Фольклорний принцип трістості, покладений в основу композиції поем “Енеїда” Івана Котляревського та “Сон” (“У всякого своя доля”) Тараса Шевченка, представлений зображенням подій творів на землі, на небі й під землею (реальний світ – Рай – Пекло). Християнське уявлення про Рай і Пекло підсилили конотативне маркування складових світобудови: “У християнській

символіці духовний “верх” апіорі є позитивним, а емотивне маркування гріховного “низу” – негативним. Рай – це вселенська гармонія, а пекло – непорядкованість, хаос, дисгармонія” [4, с. 85]. Порівнюючи композицію поем “Енеїда” Івана Котляревського та “Сон” (“У всякого своя доля”) Тараса Шевченка, слід зауважити на відмінностях у наповненні біблійних образів.

Спільною рисою в поемах є наявність героя-трикстера, на мандрах-візіях якого будується сюжет. У поемі “Енеїда” Івана Котляревського троянський ватажок Еней спускається до підземного царства, де перебувають померлі. Від наратора довідуємось про життя богів на небі: “В се врем’я в рай боги зібрались // К Зевесу в гості на обід, // Пили там, їли, забавлялись, // Забули наших людських бід” [3, с. 56]. Епікурейство властиве і простим людям, про що свідчать описи бенкетів троянців. Бароковий характер поеми “Енеїда” Івана Котляревського на перший план поставив людину, яка існує всупереч обставинам. Проте на фоні карнавальності, свята постає універсальний світ, на різних вимірах якого чітко окреслюються не лише реальності Російської імперії, а й історія, світоглядні позиції, вірування українців.

У поемі “Сон” (“У всякого своя доля”) Тараса Шевченка наратором виступає герой-п’яниця, чії візії-марення складають сюжет комедії. Поет дотримується традиційної і в народній космогонії, і в християнській світобудові тричленної композиції, що відзначалося шевченкознавцями: “...простежується притаманний для Шевченкових творів поділ на три частини за аналогією до християнської трійці (умовно: Україна – Сибір – Петербург)” [8, с. 18]. Натомість у комедії відсутній образ Світового дерева, що зумовлено переміщеннями героя в горизонтальній площині.

У поемі Тараса Шевченка дія відбувається не в міфічно-умовному художньому просторі, а в реальності, про що свідчать топоси Україна, Сибір, Петербург. Відповідно до космогонічних уявлень художній світ твору представлений реальністю, Раєм і Пеклом. Герой-наратор перебуває в пошуках Раю. Спочатку автор дотримується народної притчевої версії про земний Рай у першій картині сну – в Україні: “Сади рясні похилились, // Тополі по волі // Стоять собі, мов сторожа, // Розмовляють з полем. // І все то те, вся країна, // Повита красою, // Зеленіє, вмивається // Дрібною росою, // Споконвіку вмивається, // Сонце зустрічає...// І нема тому почину, // І краю немає!” [7, с. 208–209]. Зважаючи на епікурейський характер ряду епізодів “Енеїди” Котляревського, стає зрозумілою очікуваність райського життя в Україні, проте, окрім сліз і людського горя, наратор не бачить і вирушає в далеку путь.

Пошуки спрямовують героя на Схід, до Сибіру. Напряму рух обраний не випадково, що пояснюється дохристиянськими віруваннями

українців: “Де саме знаходиться Рай, окреслюється найрізніше, але старше вірування було, що під землею, а молодше, – десь на кінці світу, на Сході, куди дорога дуже далека й тяжка...” [2, с. 240]. У структурі поем місцезнаходження пекла співпадає: під землею, – але в Котляревського грішники спокують за скоєні злочини (сатира на суспільство), у той час як у Шевченка вони йдуть на Страшний суд, що свідчить про Апокаліпсис.

Третя картина представляє життя богів і має типологічну схожість з “Енеїдою» Івана Котляревського в епізоді царського прийому: «За богами – панства, панства // В сребрі та златі! // Мов кабани годовані – // Пикаті, пузаті!» [7, с. 215]. Як і олімпійці, цар з царицею забули про підданих, розмірковуючи лише про “отечество”, “петлиці” та “муштри”. Наратор помічає невідповідність між зовнішньою атрибутикою Петербурга (світло, церкви) і його енергетикою (“Болота засипав // Благородними костями; // Поставив столицю // На їх трупах катованих!” [7, с. 217]). Відбувається зміщення-заміна частин світобудови: від християнської Реальність – Рай – Пекло до апокаліптичної Реальність (Пекло) – Рай (Пекло) – Пекло. Тарас Шевченко репрезентує Російську імперію як «імперію зла», де панують темні сили. Не випадково в описі Петербурга представлені інфернальні складові: побудоване на болоті, кістках закатованих місто поширює енергетику смерті: “Росія-Московщина, досконалим символічним виявом якої є Петербург, виступає в Шевченка справді як утілення метафізичного світового зла не через те, що призвела Україну до її казуального стану, – навпаки, тут обернена казуальність: якраз через те і призвела, що сама в собі, за природою своєю ... призначена живитися чужим...” [1, с. 71]. Поет наочно доводить антилюдяність Російської монархічної системи, наділяючи царя демонічними властивостями. Демон залежить від людських еманцій, залишившись на самоті втрачає силу і йде разом із підданими під землю, до пекла: “Він до челяді – і челядь, // І челядь про пала; // До москалів – москалики, // Тільки застогнало, // Пішли в землю; диво дивне // Сталося на світі” [7, с. 220].

Отже, аналіз композиції поем “Енеїда” Івана Котляревського та “Сон” (“У всякого своя доля”) Тараса Шевченка засвідчив їх типологічну спорідненість, тривимірну структуру художнього світу. На семантично-символічному рівнях спостерігаються відмінності через ідеологічне спрямування поем. Іван Котляревський ставив за мету возвеличення простої людини на противагу правлячій верхівці, натомість твір Тараса Шевченка спрямований проти Російської імперії як уособлення зла. Порівняльно-типологічний аспект аналізу творів літератури становить собою перспективу для подальших наукових досліджень.

Література

1. Забужко О. С. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / Оксана Забужко. – К. : Абрис, 1997. – 144 с.
2. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. моногр. / Митрополит Іларіон. – К. : АТ “Обереги”, 1992. – 424 с.
3. Котляревський І. П. Енеїда. Поема. Наталка Полтавка. П’єса. Москаль-чарівник. П’єса / Передм. та прим. Б. Деркача; іл. худож. Г. Якутовича / Іван Котляревський. – К. : Дніпро, 1987. – 366 с. (Б-ка української класики “Дніпро”).
4. Решетняк О. О. Бібліоніми як один із засобів створення архетипної символіки апокаліптичної біблійної образності / О. О. Решетняк // Science and Education a New Dimension : Phylology. – Vol. 4. – Budapest, 2013. – С. 84-87.
5. Роснер Катажина. Художній світ і пізнавальна функція літературного твору / Катажина Роснер // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / Упоряд. Б. Бакулі; За заг. ред. В. Моренця; Пер з польськ С. Яковенка. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 172-197.
6. Чумарна М. І. Буття і небуття. Таємниці творення світу. 50 міфів народів світу / Марія Чумарна. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 176 с. – (Серія “Золоте руно”).
7. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Шевченко. – Х. : Школа, 2002. – 640 с.
8. Яременко В. Шевченкова поема “Сон (комедія)” в аспекті христологічного та історіософського прочитання / В. Яременко // Дивослово. – 2013. – № 3. – С. 17 – 21.

Ірина Бойцун

**ПОЭМА “СОН” (“У ВСЯКОГО СВОЯ ДОЛЯ”) ТАРАСА ШЕВЧЕНКО
И “ЭНЕИДА” ИВАНА КОТЛЯРЕВСКОГО: ИНВАРИАНТЫ МИРОЗДАНИЯ**

Аннотация. В статье анализ композиции поэм “Энеида” Ивана Котляревского и “Сон” (“У всякого своя доля”) Тараса Шевченко показал ее трехмерную структуру, обусловленную народной космогонией. На семантически-символическом уровнях наблюдаются отличия из-за идеологической направленности поэм.

Ключевые слова: космогония, композиция, герой-трикстер, символ.

Irina Boytsun

**POEM “THE DREAM” (“WE ALL HAVE OUR SHARE”) OF TARAS SHEVCHENKO AND “ENEIDA”
BY IVAN KOTLIAREVSKY: INVARIANTS OF THE UNIVERS**

Summary. In the article the analysis of the composition of poems “Eneida” by Ivan Kotliarevsky and “The Dream” (“We all Have our share”) of Taras Shevchenko showed its three-dimensional structure of the bounds of the people’s cosmology. On the semantic and symbolic levels differences are observed due to the ideological orientation of poems.

Key words: cosmology, the composition, the hero of the trickster, a symbol.

Стаття надійшла до редакції 22.12. 2013 р.

Бойцун Ірина Євгенівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури та методики її викладання ДЗ “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.